

# Çingiz handan soňky Aziýada syýasy tradisiýa

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Çingiz handan soňky Aziýada syýasy tradisiýa CENGİZ HAN SONRASI ASYASI'NDA POLİTİK GELENEĞE DAİR

Cengiz Han'ın liderliğinde (1155-1227) başlayan büyük bir kısmı onun idaresi altında bir kısmı da onun ölümünden sonra halefleri tarafından devam ettirilen seferler Asya'nın tamamını derin şekilde etkilemiştir. Bu etkiyi değişik açılardan değerlendirmek mümkündür. Biz burada politik gelenek içinde hükümdarlığın intikali konusunda emîrlerin etkisi üzerinde durmaya çalışacağız.

Cengiz Han ya da han olmadan önceki adıyla Temüçin'in tarih sahnesine çıktığı dönemde Asya'nın siyasî görünüşünü şöyle özetleyebiliriz: Bu sırada Çin ikiye bölünmüş, Karahıtaylar, Harezmşahlar, Abbasi hilafeti gibi siyasî teşekküllerin yanı sıra kabile konfederasyonu şeklinde tanımlayabileceğimiz Naymanlar, Merkitler, Keraitler, Öngütler ve Uygurlar gibi siyasî gruplar da vardı. Temucin önce Moğol kabilelerini daha sonra da bu kabile devlet diyebileceğimiz grupların hepsini hakimiyeti altına almayı başardıktan sonra seferlerine devam etti. Böylece onun sağlığında Kafkaslar'a ve Deşt-i Kıpçak'a kadar bütün Orta ve Batı Asya ve doğuda Çin bu seferlerden nasibini aldı. Abbasi Halifeliği'ne son vermek torunu Hülagü'ya[1] ve Çin'in ele geçirilmesini tamamlamak da diğer torunu Kubilay'a[2] nasip oldu.

Cengiz Han babasının ölümünden sonra kabilesinin onu ailesiyle yalnız bırakmasından itibaren zorlu mücadeleler sonunda kuvvetlenmiş ve elde ettiklerini kendisine yardım edenlerle paylaşmayı bilmişti. Cengiz Han ülkesini oğulları arasında paylaştırdı. Cuci'ye İrtiş Irmağından İtil ırmağına kadar Doğu Deşt-i Kıpçak'ı ve Harezm'i vermişti. Cuci'nin babasından altı ay kadar önce ölümü ile burada idare, oğulları Batu ve Orda

İçen'e geçmiş ve bu bölgede Altın Ordu Hanlığı kurulmuştu. II. Kıpçak seferi sona erdiğinde (1229-1242) Cuci ulusunun batıdaki sınırı Karpat dağları ve Tuna munsabına kadar uzanmış oldu. Çağatay'a doğuda Uygur bölgesinden batıda Maverâünnehr'e kadar olan yerler verilmişti ve burada Çağatay Hanlığı oluştu. Ancak bu bölgede bulunan şehirlerin idaresi Yalavaç ailesi vasıtasıyla doğrudan Büyük Kağan'a bağlı kılınmıştı.[3] 1256'da Möngge Han tahta oturur oturmaz kardeşleri Kubilay ve Hülagu'yu maiyetlerine verilen birer ordu ile doğu ve batıya sefere gönderdi. Hülagu Asya'nın batısında yarım kalan seferlere devam etti ve burada İlhanlıları kurdu. İran'daki bu Moğol hanedanı 1256'dan 1344'e kadar devam etti. Kubilay ise Çin'de Pekin'i kurdu ve 1280'de Güney Çin'in zabtını tamamladı. Çağatay Hanlığı da varlığını 1242'den 1370'e Timur'un ortaya çıkışına kadar sürdürdü. Cuci Ulusu tarafından kurulan Altın Ordu ise yaklaşık buna yakın tarihlere kadar gücünü korudu.

Bu üç devletin Çağatay, İlhanlı ve Altın Ordu Hanlıklarının zayıflayıp parçalanmaları sonucu çeşitli devletler ortaya çıktı. Altın Ordu'dan başlayacak olursak bu devletin yıkılmasıyla Kırım, Kazan, Kasım, Astarhan hanlıkları başta olmak üzere Kazak, Özbeklerin Maverâünnehir'e kaymalarıyla da Özbek, Buhara Hive ve Hokand hanlıklarını Altın Ordu'nın bakiyesi sayabiliriz. Hanedan ve politik gelenek olarak bunlar Altın Ordu'yla bağlantılıdır. Asya'nın merkezinde Çağatay Hanlığı'nın batı kısmında Maverâünnehir merkezli Timurluları bu hanlığın mirasçısı olarak görebiliriz. İlhanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra ise çeşitli yerel hanedanlar kurulmuştur. Bunlar bir süre sonra Timur'un idaresi altına girdiler ve Timurlular, Akkoyunlular ve Karakoyunlular kendilerini İlhanlı devletinin mirasçısı olarak gördüler. Burada isimleri sayılan devletlere bakılırsa bunların Çin hariç Asya'nın neredeyse tamamında özellikle Orta Asya'da uzun bir süre etkili olan devletler olduğu görülür.

Cengiz Han ve seferleri ile ilgili en önemli ana kaynağımız olan Gizli Tarihi'ndeki ifade ile "çadırlarda yaşayan halk itaat altına alındıktan sonra Pars yılında 1206'da Onan

nehirinin menbaında toplandılar ve dokuz parçalı tuğlarını dikerek Cengiz Han'ı Büyük Han ilân ettiler. Cengiz Han "ulusun kuruluşunda birlikte çalışmış olanları Binbaşı yapıp teşekkürümü ifade etmek istiyorum" diyerek[4] onlu sisteme göre yeni bir teşkilâtlanma yaptı.[5] Bu yeni teşkilâtlanma Moğolların ve Cengiz'in idaresi altında birleşen çadırdaki yaşayan halk için bir dönüm noktası oldu. Onlu sistemle kabile organizasyonundan daha farklı ve geniş çaplı bir siyasî organizasyona geçmek mümkün oldu. Bu yeni yapılanmayı İsenbike Togan[6] şöyle açıklamaktadır: "Cengiz Han sanki düzensiz hareketliliğin, göçlerin ve yerelliğin önünü almak istermiş gibi yeni bir düzen kurmuştur. Bu düzen içinde eski boy kayguları, yerellikler engellenmiştir. İster konar göçer olsun ister Uygurlar gibi yerleşik olsun bu düzen içinde yer alan herkes artık ordu düzeninin bir parçası olmuştur. Bu çerçevede de boylar dağıtılmış, çeşitli boylardan oluşan birlikler yeni ele geçirilen yerlere gönderilmiştir". Bu şekilde kabile boyutlarının üzerinde daha geniş boyutlu bir yapı kuruldu ve bu yeni düzenlemeyle yukarıda sınırlarına işaret ettiğimiz seferler gerçekleştirilebildi. Ancak bir iki nesil sonra bu geniş açılı bakış ve tavır yerini tekrar kabilelerin ön plâna çıktığı bir yapıya bırakmıştır. Hatta bu dönemde daha önce isimlerine rastlamadığımız yeni kabilelere rastlıyoruz. Kabile yapısının tekrar canlanması kadar bu yeni kabilelerin oluşumu da çok ilginç bir konudur. Cengiz Han'ın tesis ettiği sistem uyarınca maiyetlerine değişik kabilelerden gruplar verilen şahsiyetlerin ismi bir süre sonra bir kabile ya da boy adı gibi anılır olmuştur. Altın Ordu sahasında Nogaylar, Çağatay Ulusunda Yasavuri ve Karaunas gibi. Bu kabile yapısının tekrar ön plâna çıkması ve devletler (Altın Ordu, Çağatay, İlhanlı ve Timurlu) içinde idarede etkin olmaları bizim için ilginç neticeler doğurmuştur diyebiliriz. Politik yapı açısından bunun en önemli sonucu devletleri ayakta tutan birkaç unsurdan biri, belki de en etkilisi olan askeri gücü büyük ölçüde kabilelerin sağlaması nedeniyle kabilelerin irsi liderleri siyasî yapıyı belirlemede etkili olmuşlardır. Bu liderler sahip oldukları gücü kaybetmek istememişler ve mutlak

merkeziyetçi yapılanmaların karşısında olmuşlardır. Bunu sağlayabilmek için han olma hakkının Cengiz'in erkek neslinden gelen şahıslara ait olması yasasını[7] bazen bir oyun haline getirecek kadar sulandırmak suretiyle kullanmışlardır. Bu Altın Ordu coğrafyasında "han kütermek" Çağatay Ulusu'nda ise "han bazı" şeklinde anılır bir davranış tarzı haline gelmişti. Aşağıda bu hususun her ulus içinde nasıl bir seyir takip ettiği üzerinde duracağız.

Cengiz Han'dan itibaren hakimiyetin nasıl belirlendiği hususuna bakalım. Cengiz Han için söylenen onun Orhun Abideleri'ndeki gibi çıplakları giydiren, aç halkı doyuran himayeci bir devlet adamı misyonuna sahip olmadığı düşüncesi tam anlamıyla doğru gözüküyor. Orhun Abidelerinde hükümdarın esas görevi halkı doyurmak, giydirmek ve zengin etmektir. Tahta çıkan kağanların başarı ölçüsü budur. Bilge Kağan diyor ki "tanrı buyurduğu için devletim kismetim var olduğu için ölecek milleti dirilttim, çıplak milleti elbiseli kıldım, fakir milleti zengin kıldım az kavmi çok kıldım".[8] Steplerde kabile hayatına bağlı yapılarda beyin görevi aslında halkın karnını doyurma imkanlarını yaratmaktır.[9] Cengiz Han'ın fiili olarak yaptığı da bundan farklı bir şey değildir. O'nun yönetmi etrafına kabileleri ve taraftarlarını toplarken gücünü ve elde ettiklerini etrafındakilerle paylaşmaya dayanıyordu. (Müslümanlar üzerine sefere çıkmak istemiş Tangutlara elçi göndermişti. Burada Cengiz Han'ın elçisine kuvveti yetiştirmedikten sonra onun hanlığı neye yarıyor dediler).[10] Zaten başka türlü etrafına farklı kabileler ve şahısları toplayıp onları bir arada tutamazdı. Bozkır kabileleri bağımsızlıklarını gelir ve ganimet elde edebilmek için bir kişinin idaresine devrediyorlar böylece güçlerini birleştirip ganimet elde edebiliyorlardı.[11] Cengiz Han da bu şekilde gücü kendi elinde toplamış ama etrafında birleşen kabileleri tedirgin edecek katı mutlakiyetçi bir yapı sergilememiştir. Abartılı unvanlar kullanmamayı, mütevazı olmayı, cömert olmayı tavsiye etmiş,[12] nihayet devletini tek bir oğluna bırakmak yerine paylaştırmış ve onları bağlı devlet başkanları şeklinde organize etmişti. Böylece Asya kıtasını doğudan batıya kadar

bir idare altına almayı başarmıştı. Bu durumda o bir açıdan Asya'yı tek bir idare altında birleştirdi, bir bakıma da bu idare olabildiğince katı bir merkezilikten uzaktı. Yani bir yandan yasa adıyla sürekli vurgulanan bir gelenek oluşturulacak bir yandan da merkezilikten uzak (adem-i merkezî) bir yapıya sahip olduğu söylenecekti. Bu durum biraz çelişkili görülebilir. Ancak burada merkezi ya da adem-i merkezi dediğimiz mekanizmayı tanımlarsak çelişki olmadığını görürüz.

Kabile yapısının ya da boy teşkilâtının hakim olduğu siyasî yapılarda lider liyakatini ispat ederek yani liderliğe lâyık bir kişiliği olduğunu göstererek başa gelebilir. Sadece mevrus hakkı olduğu için başa geçmesi söz konusu değildir. Buna ilaveten kut sahibi olduğunu göstermek ve kendini etrafındakilere kabul ettirmek durumundadır. Bu şekilde kendini kabul ettirdikten sonra bir hükümdar için gerekli olan otoriteye ya da saygınlığa sahip olabilir, kanun koyabilir, töreyi uygular, bir hükümdarın ihtiyacı olan bugünkü tabirle yasama ve yürütme yetkilerini kullanır ve bu durum, işini hakkıyla yaptığı sürece devam eder. Bir hükümdar olarak bu şekilde sahip oldukları güç anlamında merkezi ve güçlü bir hükümdar portresi çizer. Ancak bu güç daimi değildir, görevini iyi yapmadığı takdirde liderliği kaybeder, kendisinden sonra yerine geçecek kişiyi tam olarak tayin edemez (veliaht gösterebilir ama gösterdiği adayın başa geçmesi zaruri değildir), yeni liderin de kendini ispat etmesi, kabul ettirmesi gerekir. Bu yapıda güç sadece hanedan üyelerinin elinde değildir. Boy beyleri bu konuda etkili şahıslardır. Dolayısıyla gücün paylaşıldığı, bir elde toplanmadığı yani gayri merkezi bir yapı da söz konusudur.[13] Cengiz Han da buna uymuş ve etrafındakilere liderliğini kabul ettirmiş ve bir hükümdarın tabii hakkı olan kanun koyma, düzen ve nizam tesis etme hakkını kullanarak yasa tesis etmiştir. Burada sürekli gönderme yapılan yasa aslında içerik itibarıyla olmasa bile davranış tarzı olarak Türk devlet geleneğindeki töreden başka bir şey değildir. Türk devlet geleneğinde töre devlet kurucusu Kağan'ın mutlaka tesis etmesi gereken bir şeydi. Oğuz

Han vasiyet edip töre koyduğu gibi Bumin Kağan da tahta çıkınca töreyi tanzim etmişti, Elteriş Kağan da töreye göre bozulmuş olan milleti düzene sokmuştu. Cengiz Han yasası da esas itibariyle Türk devletlerindeki töreden başka bir şey değildi[14] ve bu gelenek İslâmiyet'in kabulünden sonra da devam etmişti.[15]

Cengiz de bir davranış tarzı olarak büyük bey olmanın gereğini yaptı ve kanun koydu. Sonuç olarak Cengiz Han'ın Eski Türk kağanlarından çok farklı bir yapı sergilemediğini söyleyebiliriz. Zaten aksi olsa çeşitli Türk boylarının kendisiyle birlikte hareket etmesini sağlayamazdı. Fakat onun koyduğu yasa hanlık hakkını kendi neslinden gelenlere münhasır kılıyordu. Bununla eski geleneklerden farklı yeni bir hanlık hukuku kurma düşüncesinde olduğunu düşünebiliriz.[16] Koyduğu yasa kendisinden sonra da etkili oldu.[17] Ancak zaman içinde bu yasa sahip oldukları güçlerini han ile paylaşmak ya da ona devretmek istemeyen güçlü emîrlar tarafından kullanılarak, kukla hanzadeler bu emîrların güdümünde tahta oturtularak güçlü hanların iş başına gelmesine izin verilmedi. Böylece mutlakiyetçi yapının ya da gücün bir elde toplânmasının önüne geçilmiş oldu. Hakimiyet ve idare hakkının Cengiz Han'ın soyundan gelen erkeklere ait bir hak olması yasası yukarıda saydığımız devletlerde idareci aileyi belirlemekte etkili olmuştur. Ancak Cengiz neslinden gelenler her zaman bu özelliklerine dayanarak etraflarındakilerin kendilerine bağlılığını sağlayamamışlardı. Bunu hem Altın Ordu, hem Çağatay hem de İlhanlı idarelerinde görebiliriz. Bu arada bir hususa daha dikkat etmek gerekiyor o da şudur: söz konusu hanlıkların hepsi Cengiz neslinden gelen hanlar tarafından idare edilmekle beraber hakim oldukları bölgelerde coğrafî şartlarından ve söz konusu yerlerde kendilerinden önce kurulan devletlerin oluşturduğu birikim ve kültürel mirastan da etkilenmişler ve kuruluşlarından bir süre sonra bağımsız birer devlet olmuşlar hatta birbirleriyle mücadele etmek durumunda da kalmışlardır. (Altın Ordu ile İlhanlıların Kafkaslar ve Harezm, Çağataylarla Altın Ordu'nın Harezm ve Seyhun ötesinde, yine Çağataylarla İlhanlıların Horasan için mücadeleleri

gibi). Burada Cengiz Han'ın bütün Asya'yı içine alan büyük bir devlet kurduğunu ancak daha sonra onun kurduğu büyük devletin küçük ve yerel devletlere dönüştüğünü söylemek çok da yanlış olmaz. Altın Ordu'dan başlayarak hanlıkların durumuna göz gezdirirsek konuyu daha iyi takip edebiliriz.

Yukarıda sözünü ettiğimiz devletler hem teşkilât hem de nüfus bakımından Cengiz Han'ın oğullarının maiyyetlerine verilen dörder bin Moğolla kurdukları devletler değildir. Bu devletlerin (Çin istisna edilirse) nüfusunu oluşturan halk diğer milletlerin de bulunmasına rağmen Türklerin esas kitleyi oluşturduğu bir nüfus yapısına sahiptir. Aslında Türklerle Moğol boylarının birlikte hareket etmeleri ya da ilişkileri Cengiz'in Naymanları ya da Uygurların hakimiyeti altına almasından daha öncelere dayanır. Hunlar ve Göktürkler zamanından beri bunlar aynı siyasî birlik içinde yer almışlardı. Cengiz'in faaliyetleri sonucu bazen barış (Kırgızlar gibi) bazen de savaş yoluyla ona bağlanan Türk boyları kurulan devlette sosyal, askerî ve idarî bütün mekanizmalarda yer almışlardı. Cengiz'in ilk faaliyetleri Moğollar arasında idi ama genişleyip cihan imparatorluğu hâline geldiklerinde Türklerle meskun bütün ülkeler bu devlete bağlanmak durumunda kaldı. Moğollar azınlıkta kaldıkları bu kitle içinde zamanla Türkleştiler ve İslâmîyet'i seçtiler.[18] Bu durumu Altın Ordu sahasından başlayarak tespit edebiliriz. el- Ömerî[19] bu durumu Tatarların Deşt-i Kıpçak'a gelmesiyle Kıpçaklarla akraba olduklarını ve buranın coğrafi durumdan etkilenme Kıpçaklardan kız alma, şehirleri onların arasında bulunmasıyla Kıpçak gibi bir cins olduklarını belirterek açıklıyor. Cengiz Han yaptığı taksimatta Cuci'ye dört emîrin idaresinde dört bin Moğol vermişti. Tayciutlardan Manggur'un binliği, Keskitay Fuman Noyan idaresinde Kesikit binliği, Huşin kavminden Huşiday binliği, Baysungur idaresindeki binlik[20] olmak üzere dört kabileden dört binlik verilmişti. Ancak daha sonra bunların sayısı Rus, Çerkes, Kıpçak, Macar ve diğerlerinin katılımıyla artmıştı.[21] Altın Ordu sahasındaki kabileler Reşidüddin'in ve diğerleri diye işaret ettiği gibi bunlarla sınırlı değildi. Kongrat, Mangıt, Nayman, Argın,

Karluk, Uygur vs. gibi çeşitli kabileler Altın Ordu sahasında etkili olduğunu bildiğimiz kabilelerden birkaçıdır.[22] Çağatay ve İlhanlılarda olduğu gibi Altın Ordu sahasında da bir süre sonra dil olarak Türkçenin, din olarak da İslâmiyet'in etkin olduğunu göreceğiz. Altın Ordu sahasında neşredilen yarlıklardan bize ulaşanlarda bu durumu en açık şekilde görmekteyiz.[23] Bunlara tarihçilerin verdikleri bilgileri de ilave edebiliriz. Altın Ordu Hanı Berke Han'a Mısır'dan gelen elçilik heyetinin getirdiği mektup tercüme edilmiş ve hanın huzurundakilere Türkçe okunmuştu.[24] Altın Ordu hanları arasında İslâmiyet'i ilk kabul eden Berke Han (1256-1266) olmuştur.[25] Bu değişime ilaveten Altın Ordu hanları Berke Han'dan sonra büyük Kağan'a bağlı kalmak yerine müstakil hareket etmeyi tercih etmişler ve Menggü Timur'dan itibaren paralarında büyük hanın adını zikretmemişlerdir.[26] Altın Ordu Hanlığı'nın Cuci ulusu tarafından kurulduğunu belirtmiştik. Cengiz Han oğlu Cuci'ye diğer çocukları gibi bir miktar Moğol askeri vermişti.[27] Ancak Altın Ordu Devleti bünyesinde etkili olan ve isimleri kaynaklarda geçen kabileler sadece Cengiz'in ona verdiği sayı ile sınırlı değildir. Her şeyden önce Batu'nun itaat altına aldığı Kıpçaklar vardı. Bunlar XI. yüzyıl ortalarından itibaren İrtiş Yayık havzasından çıkararak Karpatlar ve Tuna'ya kadar Karadeniz'in kuzeyindeki ovaları tamamen hâkimiyetleri altına alan ve bu topraklara kendilerinden önce gelip yerleşen Hazar, Uz, Peçenek gibi diğer Türk illerinin kalıntılarını da kendilerine katan büyük bir Türk ili idi[28] ve bütün bozkıra adını vermişti: Deşt-i Kıpçak, Secut, Kinhit, Huşin, Kıyat, Kograt, Mangıt, Nayman, Barin (Dörmen) Alçi- Tatar, Uygur (Uygur Bacırtık Boga Toktoga Han'ın atalığı olmuştu),[29] Karluk, Argun, Kuşçu, Beyrek, Kanglı (Berdi Bek'in atalığı Kanglı Tulubay idi),[30] Altın Ordu sahasında etkili olduğunu bildiğimiz boylardan birkaçının adıdır. Burada bizim için mühim olan husus kökenleri ne olursa olsun Moğol ya da Türk kabilelerin Altın Ordu içinde aktif olmalarıdır. Zira Cengiz Han onlu teşkilâtı kabul ederek kabile yapısından daha büyük ölçekli bir organizasyonu mümkün kılmıştı. Şimdi onlu sistem

korunmakla birlikte kabileler de bütün güçleriyle varlıklarını sürdürüyor ve kabilelerin ırsî liderleri idarede etkili oluyorlardı. Batu'nun (1227-1256) ve Berke'nin (1256-1266) saltanatı döneminde Cengiz Han'ın mirasına olan sadakat bütün canlılığı ile devam etti. Bu iki han kağanların adlarını ve damgalarını ihtiva eden paralar bastırmışlardı. Altın Ordu da ilk defa kendi adına para darp ettiren Müngge Timur olmuştur (1266-1281). Ancak fiiliyatta bağımsızlığın alâmetleri Berke'den itibaren kendini gösterdi. O kendi devletinin çıkarlarını korumak adına yine kendisiyle aynı gelenekten gelen İlhanlı ile mücadele etmekten geri durmadı.[31] Berke Han (1256-1266) devrinde kendinden söz ettirmeye başlayan Tümen emîri Nogay'ın Müngge Timur zamanında (1266-1281) da gücünü arttırdığını görüyoruz. Emîr Nogay, Tuda Müngge Han (1282-1287) zamanında dış devletlerle birebir mektuplaşmasına yabancı devletlerin onu devlet başkanı zannetmelerine bakılırsa gücünü iyice artırmıştı. Aslında Tula Buka Han'ı bir tertiple yakalatıp öldürülmesini ve yerine Tokta'nın han olmasını (1291-1313) sağladığı göz önüne alınırsa devlet içindeki gücünü anlamak daha kolay olur.

Nogay, Tokta Han zamanında da gücünü korumaya devam etmiş ve Han ile arası bozulan emîrleri himaye etmek ve Han istediği zaman geri vermemek gibi işler yapması, kendisine sığınan emîrlerin bir süre sonra onun tavırlarından rahatsız olup tekrar Tokta Han'ın yanında yer alabilmeleri emîrlerin hareket tarzını ve han ile olan ilişkilerini göstermesi bakımından ilginçtir ve mutlak merkezîyetçi bir yapı manzarası arz etmemektedir. Hanların hanlıkları veya liderlikleri ancak emîrlerin onları desteklemeleriyle mümkündür.[32] Bu durumu Nogay'dan sonra Özbek Han'ın tahta geçişi sırasında da müşahade edebiliyoruz. Tokta Han atalığı Uygur Bacırtık Boga'nın tesiriyle Batu Han neslinden kim varsa hepsini öldürtmüş sadece veliahdı olarak oğlu İlbasar'ı bırakmıştı (bu şekilde saltanat için kardeş katli alışılmış bir davranış tarzı değildir). Ancak İlbasar da kendisinden önce ölünce Batu Han ailesinin sona ermesi tehlikesi ortaya çıkmıştı. Tokta Han soyunun tükenmesinden kederlenerek yatağa düşmüştü. Bunun

üzerine Özbek Han'ın annesi Gelin Bayalun Özbek'in varlığını haber verdi. Tokta Han öldürttüğü şehzadelerden kardeşi Tuğrulca'nın eşi olan Gelin Bayalun'u daha sonra kendine nikâhlamıştı. Tuğrulca'nın öldürülmesi sırasında gebe olan Gelin Bayalun kısa süre sonra doğan oğluna Özbek adını vermiş ve onun hayatını kurtarmak için Kabartay ülkesinde yakını olan İnal Bey'in yanına göndermişti. Bu haber Tokta Han'ın üzüntüsünü azaltmış ve yakın emîrlerinden Kıyat Astay ve Secut Alatay beyleri Özbek'i getirmekle görevlendirdi. Beyler Özbek'i getirdiklerinde Tokta Han ölmüş ve atalığı, Uygur Bacırtık Buga ilinin kalabalık oluşuna güvenerek hanlığını ilân etmiş, Gelin Bayalun Hatun'u da kendine nikâhlamıştı. Kıyat Astay ve Secut Alatay beyler Uygur Bacırtık Buga'yı hile ile öldürerek Özbek'i han ilân ettiler. Nogay'ın hanları belirleyen etkisinden sonra burada da Özbek'in hanlığını yine emîrler belirlemiş oldular.[33] Uygur Bacırtık Buga Hanlığı'nı ilân edince, Cuci Ulusu'nun bütün prensleri bu durumu kabullenmek zorunda kalmış sadece Şiban Han neslinden gelenler kendilerine bağlı Karluk, Beyrek, Kuşçu ve Nayman illerini alarak kendi yurtlarına çekilmişlerdi. Özbek han olunca Bacırtık Buga'ya muhalefet etmeyen ve onun hanlığını kabullenen bütün prenslerin illerini ve malikânelerini ellerinden alarak onları kendisinin han olmasında emeği geçen Kıyat Astay'ın emrine vermişti. Burada prenslerin güç kaynağı olan malikanelerinin ellerinden alınarak bir boy beyinin, bir emîrin eline verilmesi şüphesiz emîrin gücünü arttırmasına katkıda bulunacak bir husustur. Bu örnek bize daha sonra Kırım Hanlığı'nda karşılaştığımız bir durumu hatırlatmaktadır: kimin Han olacağı Karaçi beylerinin özellikle Uluğ Bey'in (baş karaçu) seçmesi durumudur ve bunun üzerinde aşağıda durulacaktır. Özbek Han'ın saltanatı (1313-1340) Altın Ordu Hanlığı'nda parlak bir devir olarak görülmektedir. Özbek Han'dan sonra yerine geçen oğlu Cani Bek Han (1340-1357) kardeşi Tini Bek'i bertaraf etmişti. Cani Bek Han'dan sonra Berdi Bek'in (1357-1360) saltanata geçişinde de emîrlerin rolü görülüyor. Tümen Beyi Kanglı Tulubay, Berdi Bek'i babasına karşı kışkırtarak onun başa geçmesinde etkili olduğunu

görüyoruz.[34] Cani Bek Han'ın boğdurulması üzerine Berdi Bek, Tulubay tarafından tahta oturtulmuş ve karargahta hazır bulunan beyler alelacele getirtilerek bağlılık yemini ettirilmiş, biatte gecikenler ve imtina edenler de hemen katledilmişlerdi. Bu şekilde Tulubay tarafından tahta oturtulan Berdi Bek yine onun telkiniyle oniki kardeşini de öldürmüştü. Kanglı Tulubay'ın amacı hanedanı yok etmek idi. Huzursuzluk ulus emîrleri arasında da yayılmış ve İtil boyunda bulunan Kıyat Mamay kendine bağlı illeri alarak Kırım'ın ilerisinde Özü rmağına katılan Erel, Samar ve Yılkı sularından Turla ırmağına kadar uzanan yerlere göçürmüş, Sol kol illerini ise Kıyat Astay'ın torunu Tengiz Buka, Sir Derya boylarına alıp götürmüştü.[35] Onların bölgeden ayrılması ile Kıyat emîrlерinin idaresindeki birçok boy ve oymak tarafından korunan Altın Ordu başkenti olan Saray şehri korumasız kalmış ve hanlığını ilân edenlerin arasında sık sık el değiştirmişti. Mensup olduğu sülaleye son verdiği için “kökün kırgan köten Han” olarak anılan Berdi Bek ile Altın Ordu tahtında “Bulkak” (karışıklık) devri denilen bir karışıklık dönemi başlamış ve daha o tahtta iken yedi rakip han ortaya çıkmıştı. Hanedanın hangi kolundan geldikleri bilinmeyen birçok hanın aynı tarihleri taşıyan paralarının bulunması karmaşayı göstermeye yeterdir.[36] Bu karışık dönem Urus Han'ın arkasından da Toktamış'ın hanlıkları döneminde nisbeten ortadan kalkmıştır. Toktamış Altın Ordu tahtına geçebilmek ve müstakil bir hükümdar olabilmek için sadece hanedan üyeleri ile değil Mamay gibi kuvvetli bir emîr ile de mücadele etmek mecburiyetinde kalmıştı. Burada Mamay ile ilgili olarak onun Ak Orda hariç Altın Ordu'nun büyük kısmını idaresi altında olduğunu hatırlatmak lazım. Mamay'ın Cuci ulusunun doğusundaki olaylara yani Urus Han'ın Ak Orda'da idareyi tesisine ve Toktamış'a çok dikkat etmediği anlaşıyor. Belki onu kendine ciddi bir rakip olarak görmüyordu. Fakat Cengiz neslinden gelen bir han olarak Altın Ordu'nun tamamına hakim olmak isteyen Toktamış için Mamay en ciddi rakip idi. 1380'de Kulikova da Mamay'ın Ruslara yenilmesi ve bu savaşta büyük zayıat vermesi Toktamış'ın Mamay'ı yenmesini kolaylaştırdı. Kalka Irmağı kenarında

yapılan bu mücadele bir Han ile Emîr'in ilk kez karşı karşıya gelişi değildi. Aynı manzarayı daha önce Emîr Nogay devrinde de görmüştük. Toktamış Mamay'ı yenerek Hacı Tarhan'dan Bulgar'a kadar uzanan Volga toprakları, Kuzey Kafkasya, Volga'nın batısındaki yerler ve Kırım gibi Altın Ordu'nun en önemli bölgelerini ele geçirdi. Böylece Harezmi hariç bütün Altın Ordu'ya hakim oldu.[37] Bu andan itibaren de Emîr Timur ile karşı karşıya geldi. Timur Harezmi'yi ele geçirebilmek için dört sefer düzenlemek zorunda kalmıştı. Harezmi'de hakim olan Kongrat kabilesi Cengiz Han zamanından beri dünür kabile idi. Cuci'den itibaren Batu ve diğer hanların birçok eşleri vardı ancak bunlar bir tanesi mutlaka Kongrat kabilesinden olurdu.[38] Yani bu bölge ve hakimleri olan bu kabile Altın Ordu'ya daha yakındı. Timurla, Toktamış'ın çekişmesinde bu iki bölgenin (Azerbaycan ve Harezmi) hakimiyeti dışında etkenler de olduğunu düşünmek mümkün. Toktamış'ın Altın Ordu'nun tamamına hakim olduğu tarihlerde Cengiz Han'ın halefleri tarafından kurulan devletler yıkılmışlardı. Ancak Cengiz yasası hâlâ etkisini sürdürüyordu. Emîr Timur Suyurgatmış'ı han ilân etmek zorunda kalmıştı, Altın Ordu sahasında emîrler hanları belirleyecek kadar güçlenebiliyorlar ama han olamıyorlardı. Böyle bir politik geleneğin canlı olduğu durumda Cengiz neslinden ve han olma hakkına sahip birinin Altın Ordu'da güçlenmesi ve Cengiz Han'ın mirasını canlandırma hevesine kapılması her zaman mümkündü. Böyle bir şeyin gerçekleşmesi de Timur'un devletinin sonu olurdu. Zira Timur meşruiyet bakımından Toktamış ile boy ölçüşebilecek durumda değildi ve Toktamış'a bu imtiyazı veren gelenek Timur'un hakim olduğu bölgeler ve onun askeri gücünü oluşturan kabileler arasında da hâlâ canlıydı. Bu durumda Timur için Toktamış'ın gücünün kırılması kaçınılmazdı.

Urus Han'ın gücünü kırmak amacıyla tahta geçmesi için desteklediği Toktamış ile şimdi kendisi karşı karşıya kalmıştı. Sonuçta 1391 ve 1395 yıllarında iki kez yapılan savaş da Timur kazandı ancak Toktamış'ı ele geçirmeyi başaramadı. Fakat onun tekrar güçlenmesini engellemek için

geniş çaplı yağmalar yaptı. Toktamış Han'ın gücünü kaybetmesinden sonra Altın Ordu sahasında Mangıtlardan Emîr Edige'in (Edigey) etkili olduğunu ve istediğini hanlık tahtına oturtabildiğini görüyoruz.[39] Altın Ordu'da emîrlerin birbirleriyle ve hanlarla, mücadeleleri yoğun bir şekilde devam ederken Rus prensliklerinin merkeziyetçi bir devlet halinde birleşmeleri[40] aslında Altın Ordu'nun kaderinin belirlenmesinde Timur'un seferlerinden daha etkili olmuştur.[41] Altın Ordu Hanlığı tahtında Toktamış Han'dan sonra Mangıtlardan Emîr Edige'nin desteği ile Timur Kutluğ, Şadibek ve Polat Sultan'ın hanlıkları sözkonusu oldu fakat bunlar kukla han durumundaydılar. Hanlar arasındaki çekişmeler devam ediyordu, ancak hâlâ Rusya, Litvanya ve Lehistan gibi komşularını rahatsız edebilecek kuvvetteydiler. Altın Ordu'daki karışıklıklar nedeniyle hiçkimse vergilerini ne zaman ve kime vermek gerektiğini bilmiyordu. İç savaşlar üretim kuvvetlerini yıkıyor, ahali yoksullaşıyor, çiftçi ve esnafın ürünleri azalıyor, buna karşılık değişen hükümdarların talepleri artıyordu. Bu ekonomik hayatı bunalıma sürüklüyordu. Ticaret transit mahiyetini kaybetmişti. Altın Ordu'da çöküş yaşanırken Moskova sosyal ve siyasal alanda gelişme göstermiş ve Altın Ordu'nun iç mücadelelerinden faydalanmaya bile başlamışlardı. Birbiri ile mücadele eden hanlar istedikleriyle ittifak yaparak daha tehlikeli olanı zayıflatmaya çalışıyorlardı. Emîr Edige'nin ölümünden (1419) sonra birkaç han ortaya çıktı: Uluğ Muhammed, Devletberdi ve Barak. Bunların mücadeleleri Altın Ordu'nun parçalanmasını başlattı. Uluğ Muhammed Kazan'a çekildi ve Kazan Hanlığı'nı kurdu. Barak'a yenilen Devletberdi Kırım'a göçtü ve akrabalarından Hacı Giray Kırım Hanlığı'nı kurdu.[42] Kırım Hanlığı'nda hanın belirlenmesinde kabilelerin ve bunların ırsi liderlerinin rolü daha açık olarak ortaya çıkmıştır. Kırım Hanlığı'nda Karaçi/karaçu beyler denilen kabile beyleri (Şirin, Barın, Argın, Kıpçak ve Mangıtlar) hanlık makamına kimin oturacağına karar verirlerdi. Bunlar askerlerin çoğunluğuna kumanda ediyor ve hanlığın aslî siyasetini tayin ediyorlardı. Bu beylerin desteği ve sadakati ile hanlar tahtta kalabiliyorlardı. Hatta

Osmanlı himayesine girdiği zaman bile bu beyler hanın kim olacağı hususunda belirleyici olmaya devam etmişlerdi.[43]

Altın Ordu'da saltanatla ilgili gelişmeler böyle olurken Hülagu tarafından kurulan İlhanlı Ulusu içinde de Altın Ordu'da olduğu gibi Hanlık makamına kimin geçeceği konusunda emîrlerin son derece etkili olduklarını görüyoruz. İlhanlı Devletinin kurucusu Hülagu[44] büyük kağan Möngge tarafından bölgeye gönderildiğinde burada Emîr Argun nisbeten düzeni sağlamıştı. Bu emîr düzenlediği seyahatlerle yerel halktan gelen memurların ve idarecilerin güvenini sağlamış ve nisbeten düzeni tesis etmeyi başarmıştı. Hülagu'nun bölgeye gelişi ile kendisi müşavir olarak kalmış, Abaka döneminde (1265-1282) ise adeta işten el çektirilmişti.[45] Hanlığın kurucusu Hülagu'nun ölümünden sonra yerine Abaka'nın tahta çıkmasında emîrler etkili olmuştu.[46] Abaka'dan sonra tahta çıkan Teküdar Müslüman olup Ahmed adını almış ve atalarının kanunundan ayrıldığı için ve atalarını tanımayıp İslâmiyet'i seçmesi ve takip ettiği politika nedeniyle emîrler Argun'a meylettiler ve neticede Ahmet Teküdar hanlık makamını kaybetti.[47] Argun'un ilhan olmasında etkili olan Emîr Buka, elde ettiği güce dayanarak Argun Han'ı bertaraf edip yerine kendi himayesinde birini tahta çıkarma teşebbüsü anlaşıncı öldürüldü.[48] Argun Han'dan sonra emîrlerin önemli bir kısmı şehzade Geyhatu'nun (1291-1295) başa geçmesi konusunda anlaşmışlar. Onun saltanatı döneminde gerçek güç emîrlerin elindeydi.[49] Geyhatu'dan sonra başa geçen Baydu 1295'te tahta çıkışında şehzade, hatun ve emîrlerin müşterek müdahalesinin olduğu biliniyor.[50] Yukarıda adı geçen Emîr Argun'un oğlu olan ve Müslüman olan Emîr Nevruz da Gazan Han'ın iktidarı elde etmesinde ve daha sonra da büyük çaplı reformları gerçekleştirmesinde etkili olmuştu. Gazan Han'a kadar (1295-1304) İlhanlı hükümdarları büyük hanların onayını aldılar. Gazan Han'dan itibaren bu konu Büyük Han Kubilay'ın ölmüş olmasının da etkisiyle önemini yitirdi.[51] Hanedan da varlığını ancak otuz yıl daha sürdürebildi.

İlhanlı Devleti ile yaklaşık aynı dönemde gücünü yitiren Çağatay Hanlığı sahasında da Altın Ordu Devleti'nde olduğu

gibi bazı değişimler olmuştur. Bu da devletin kurulduğu coğrafyada kendilerinden önce oluşan siyasî yapıların birikiminden etkilenmek suretiyle olmuştur. Bu etkilenmenin uzantısı Timurlu Devleti'nde daha net hissedilmiştir denilebilir. Timurlulara gelmeden önce Çağatay Hanlığı'ndaki gelişmelere bakalım. Hanlık Cengiz'in halefi devletler arasında bağımsızlığını en geç elde eden devlettir. Çağatay Hanlığı'nda ilk Müslüman hükümdar Kara Hülagu ve Organa Hatun'un oğulları olan Mübarek şah idi. 1264'te Çağatay tahtına oturmuş ancak Kubilay'ın Barak'a yarlık vererek Çağatay ulusunun başına göndermesi üzerine Mübarekşah tahtı bırakmak ve Barak'ın maiyetinde Barscı emîri olarak vazife almak mecburiyetinde kalmıştı.[52] Daha sonra Barak'ın ve Alaaddin Tarmaşirin'in de İslâmiyet'i kabul ettiği biliniyor. Bu değişim şüphesiz hanedan üyeleriyle sınırlı kalmadı. Önemli bir şecere olan Muizzü'l-ensabda geçen isimler onomastik bakımdan değerlendirildiğinde ortaya çıkan sonuç bu dönüşüm bakımından çarpıcıdır. Buna göre Çağatay Uluğu içindeki Barlas kabilesi çok hızlı bir şekilde Orta Asya'daki geniş Müslüman nüfusu içinde hızla değişime uğramış ve Müslümanlığı seçmiştir.[53]

Seyyah İbn Battuta'nın verdiği bilgiler Çağatay Hanlığı'ndaki dil olarak Türkçenin, din olarak İslâmiyet'in etkisini çok açık şekilde sergilemektedir. Diğerlerinde olduğu gibi İslâmileşme ve yerlileşme süreci içinde İslâmiyeti kabul eden hükümdara karşı geleneklerine sadık kalmak isteyenlerin muhalefeti bu hanedanda da yaşandı. Bu anlamda 1326-1335 tarihleri arasında hanlık makamında oturan Alaaddin Tarmaşirin iyi bir örnektir. İbn Batuta'nın[54] verdiği bilgiye göre, Türkçe konuşan bu hükümdür sabah ve yatsı namazlarını cemaatle birlikte kılacak kadar dindardı. Hanlığının son dört yılında Almalık bölgesine hiç gitmediği için Cengiz yasasına riayet etmemekle suçlanmıştı. Nitekim Almalık yakınlarında yapılan kurultayda Cenkşi ve Bozanoğul'un elebaşılığını yaptığı muhalifleri tarafından hanlıktan azledildi ve daha sonra da katledildi. Sonuçta Çağatay ulusu, Cengizî geleneklerin canlı olduğu doğu ve yerleşik kültüre ve İslâmiyet'e daha yakın

olunan Maveräünnehir olmak üzere bir ayırım söz konusu oldu. Maveräünnehir bölgesinde bulunan göçebe ve göçebe geleneklerini sürdüren nüfusa Çağatay deniyordu ancak artık burada Çağatay soyundan hanlar idarede değildi. Öte yandan doğuda Çağatay sülalesinden gelen hanlar varken bile buradaki halk kendini sadece Moğol olarak tanımlıyordu. Bu şekilde Çağatay ve Moğol gibi tanımlamaların yanı sıra *Moğollar Çağataylara karaunas (melez) ve Çağataylar da Moğollara çete (haydut) diyorlardı.*[55]

Bu ayırımı rağmen Batıdakilerin Cengiz geleneğinden tam koptuğunu iddia edemeyiz. Timur faaliyete başladığı dönemde bir yandan hocalar (dervişler) bir yandan da kabile reisleri ile temasta idi. Zira döneminin iki önemli güç odağı bunlardır. Çağatay Hanlığı ve Timur'un devletini kurduğu coğrafya (Timur Çağatay Han'a düşen yerlerden fazlasını hakimiyeti altına almıştır) politik geleneğe dair birikim bakımından Altın Ordu Devleti'nin kurulduğu coğrafyadan biraz farklılık arz etmektedir. Burada Timurlu Devleti'nin yayıldığı yerlerde, daha önce kurulan devletlere bakarsak bunların sosyal organizasyon bakımından belirli sistemleri olan gelişmiş yapılar olduğunu görürüz. Emeviler, Abbasiler, Selçuklular, Harezmsahlar, Karahanlılar, Gazneliler ve diğer irili ufaklı İslâm devletleri teşkilât sahibi devletlerdi. Bu devletlerin hepsinde saltanatın intikali konusunda bazı benzerlikler görmek mümkündür. Hanedanının bir aileden devam etmesi gerektiği fikri hepsinde görülür. İdareci aile olarak halifelerin Kureyş'ten olması fikri çok yaygın bir kanaatti. Gazali saltanat fikrini ortaya atarak halifenin yanı sıra bu kabile dışından gelen şahısların hükümdarlıklarını entelektüel anlamda meşrulaştırmış oldu.[56] Hanedanların hakimiyetlerinin meşruiyetini sergilemek için kendilerinden önce gelen meşrulukları kabul görmüş sistemlere bağlamaya çalışmaları da sık görülen bir durumdu. Samaniler kendilerini Behram Çubin'e dayandırır. Selçuklular Oğuz Han'a, yine Osmanlılar Oğuz nesline gibi. İdareci ailelerin kendilerini meşru gösterme yöntemlerinden biri de dönemlerinde gücü ve meşruiyeti bakımından kabul görmüş hanedanlarla akrabalık ilişkisi

kurmaya çalışma yoludur. Tuğrul Bey'in Halife'nin kızı ile evlenmek istemesi gibi. Timur da Cengiz neslinden Saray Mülk hanımla evlenmiş ve Güregen (damat) sanını bir unvan gibi kullanmıştır. Çocuk ve torunlarını da Cengiz neslinden gelen hanımlarla evlenmesini istemiştir. Kısaca söylemek gerekirse bir yandan İran-İslam geleneği bir yandan da Cengiz Yasası Timur döneminde politik geleneği biçimlendiren iki önemli kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Yasa gereği han olma hakkı Cengiz Han neslinden gelen erkeklerin hakkıydı. Ancak uygulamada bazı değişiklikler olmuştu. Yukarıda anlatmaya çalıştığımız Altın Ordu ve İlhanlılar içinde meydana gelen değişim ve emîrlerin güç kazanmaları çok benzer şekilde Çağatay Ulsu içinde de ortaya çıkmıştı. İşte Emîr Timur bu yapı içinde ortaya çıktı ve diğer emîrlerin başaramadığı bir şeyi başararak kendi hanedanını kurdu. Bunu başarması Asya tarihi bakımından son derece önemlidir. Zira onun hanedanını kurması ile hükümdarlık hakkının sadece Cengiz neslinden olanlara ait olduğu şeklindeki yaygın fikir kırılacak ve Timur'dan sonra soyundan gelenler müstakil hükümdarlar olarak kendi adlarına para bastırıp hareket edeceklerdir. Şüphesiz bu değişim zaman içinde ve yavaş yavaş oldu. Timur meşruiyetini doğrudan doğruya iddia etmedi ve paralarını Suyurgatmış yada Mahmud adına darp ettirdi ve kendisi bu paralarda Emîr Timur Güregen olarak anıldı.[57] Onun kukla han kullanmasının nedenini daha önce açıklamaya çalıştığımız güçlü kabile reislerinin tavrında aramak mümkün. Emîrler Timur'a kendilerine itaat edebilecekleri bir han göstermesini istediler o da Suyurgatmış Oğlan'ı hanlık tahtına oturttu.[58] Böylece önemli ölçüde askeri gücün kaynağı olan kabileler ve onların irsi liderlerini idare altına almayı başardı,[59] öte yandan bulunduğu coğrafyada etkili olan İslâm kültürünü ve bunun temsilcileri ile olan ilişkisini de kendini İslâm alemini müfsidlerden temizleyen biri olarak lanse ederek düzenledi. O Müslümanların emîri, Türklerin beyi ve Moğolların güregeni idi. Onu takip edenler bu geleneklerden hangisine bağlı olurlarsa olsunlar kendilerine yakın bir yön buldular böylece onun yanında yer aldılar. Timur da kendini bunlardan

birine dahil etmek yada sadece birine dayanarak hareket etmekten kaçındı.[60]

Timur'un başlangıçtan itibaren hareket tarzına bakılırsa değişen şartlara göre değişik hakimiyet kaynaklarını vurguladığını ve nihayet kendi hakimiyetini tesis ettiğini görürüz.[61] Timur nihayet kendi hanedanını kurmayı başarmıştı. Hatta Cengiz Han'ın şöhretiyle yarışacak bir şöhrete de ulaştı. Çin hariç onun sefer düzenlediği yerlerin tamamı idare altına alınmıştı. Nihai hedefi olan Çin üzerine düzenlediği seferin başında Otrar da 1405'te vefat etti. Güçlü bir devlet adamının ölümü özellikle ölen kişi göçebe bir hâkim ise genellikle siyasî çöküş ve silahlı veraset mücadelelerine yol açmıştır. Timur'un ölümünden sonraki mücadelelerde onun gücü ve yayıldığı yerlerle orantılı olarak uzun ve geniş bir bölgeye yayılmış oldu.[62] Aslında Timur bir veliahd göstermişti ancak bunun pek bir anlam ifade etmediğini[63] yaşanan olaylar göstermişti.[64]

Timur'un kurduğu devlet içinde yaşananlar Asya tarihinde Cengiz Han'la oluşturulan yapının ve politik geleneğini de biraz değiştiği bir dönem olması bakımından önemli bir dönemdir. Timur'dan sonra devletin başına geçmeyi başaran Şahruh artık kuklada olsa bir han tain etmek mecburiyetinde kalmamıştı. O paralarında sultanü'l-azam unvanını kullanırken[65] kaynaklar kendisinden hakan-ı said olarak söz etmektedirler.[66] O hükümdarlığını ve meşruiyetini İslâm geleneğine göre ifade ediyor ve han olmak ya da bunun gibi tartışmalara girmiyordu. Ancak burada onun döneminde Timurlu Devleti'nin tamamen yasadan ya da geleneksel yapıdan uzaklaştığını ve sadece şariate ve İslâm geleneklerine bağlı kalındığını iddia etmek[67] doğru görünmüyor.[68] Kişisel olarak dindar bir portre çizmesine rağmen devlet idaresinde etkili olan şahıslara ve onu destekleyen emîrlere bakılırsa geleneksel yapı bütün canlılığı ile devam etmektedir.[69] Yani idareyi ve yönetimi elinde tutan emîrlere Timur'u destekleyen ve onun zamanında da iş başında olan emîrlerdir. Şahruh Bahadır bunların gücünü kırmak ya da sınırlamak yoluna gitmemiş, han olmak iddiasında bulunmamıştır. Ancak aynı

hükümdarın saltanatı sırasında Maverâünnehir hakimi durumunda olan oğlu Uluğ Bey Moğollarla sınır komşusu olması nedeniyle de daha yakın idi. Muhtemelen bu nedenden ötürü güregen lakabını taşıdığı[70] gibi kukla han tayin etme geleneğine de uymuştu. Öte yandan hakim olduğu yerleri bir yandan Moğollara bir yandan da Deşt-i Kıpçak'tan güneye inmeye çalışan Özbeklere karşı korumak zorunda kalmıştı. Bu iki bölgede de yukarıda açıklamaya çalıştığımız boy yapısı bütün canlılığı ile devam etmekteydi. Timurlu hanedanı içinde Ebû Said dönemi politik gelenek bakımından önemli bir dönemdir. Ebû Said döneminde saltanatı belirleyen unsurlara kabilelerin yanı sıra şehirlerde yaşayan ve tasavvuf erbabının liderliğinde kendilerini ifade eden bir grubuda ilave etmek gerekiyor. Nitekim bu hükümdarın tahta çıkışı bu sayede olmuştu.[71] Bu duruma ilaveten Ebû Said ile Moğol Hanı Yunus Han arasında geçen bir konuşma politik gelenekteki değişmeyi bize açıkça göstermektedir. Tarih-i Reşidi'deki bilgiye göre Sultan Ebû Said (1451-1469) Yunus Han'ı destekleyerek onu Moğollar arasına göndermek üzere Irak'tan getirtti. Horasanda Bağ-ı Zegan'da Timurlu hükümdarı Ebû Said ile Yunus Han arasında şöyle bir konuşma geçti. Ebû Said Yunus Han'a " Emîr Timur'un ilk seferinde kumandanları doğal olarak ona itaat etmediler, Bunun üzerine o hepsini öldürebilirdi fakat bu şekilde kendi gücünü zayıflatmış olurdu. Kumandanlar kendisine itaat etmemiz gereken bir han göster dediler. Böylece Emîr Timur, Suyurgatmış Han'ı onların üzerine han tayin etti ve emîrler bu şekilde ona bağlandılar. Bütün fermanlar han adına yayınlanıyordu. Ancak Emîr Timur onu sıkı denetim altında tutuyordu. Ölümünden sonra oğlu Mahmud Han onun yerine atandı. Fakat Mirza Uluğ Bey zamanına kadar bu hanların gücü sözde idi. Benim zamanımda hanlar genellikle Semerkand'da hapistiler. Ben tahta geçtiğimden beri iktidarım sağlam olduğu için bir hana ihtiyacım yok. Bu yüzden şimdi seni yoksulluk elbisesinden çıkarıp, hükümdarın kıyafetleriyle donatıp kendi yurduna göndereceğim, benim vassalım olacaksan 'hâdim-i mahdûm' adına tahammül etmek zorundasın ve arkadaş adını ortadan kaldırman gerek" demiştir ve Yunus Han da can-ı

gönülden bu şartları kabul etti.[72]

Sultan Ebû Said kendini kukla han tayin etmek zorunda hissetmemiş ancak paralarında ve yarlıklarında güregen lakabını kullanmıştı.[73] Ebû Said saltanatını iki unsura borçluydu. Biri Ubeydullah Ahrar liderliğindeki tasavvuf ehli idi diğeri de Argun kabilesiydi. Argun kabilesi Timur ve Şahruh döneminde kendinden pek söz ettirmemiştir. Oysa Ebû Said devrinde devlet idaresinde en önemli noktalarda bu kabileden gelen emîrleri görüyoruz.[74] Bu şekilde Ebû Said'in yapısal bazı değişikliklere gitmek istediği bunun da zaman zaman tepkilere neden olduğu açıktır. O Timurlu Devleti'nin tahtına oturabilmek için sadece Timurlu mirzalarıyla değil Emîr Nur Said Bilkut ve Emîr Halil gibi emîrlerin isyanlarıyla da uğraşmak zorunda kalmış ve bunlardan Emîr Halil'i çocuklarıyla birlikte öldürtmüştü.[75] Ebû Said de bu kararını diğer emîrlere açıklamak ve savunmak durumunda kalmıştı. Bu durum emîrlerin hükümdar karşısındaki güçlü konumlarını göstermek bakımından önemlidir. Ebû Said Timurlu Devleti'ni toparlamaya çalışan son hükümdardır denilebilir. Onun Azerbaycan'ı da ele geçirmek amacıyla çıktığı son seferinde adeta yalnız bırakılması ve yenilgiye mahkum edilmesi ve Uzun Hasan tarafından yakalandığında, tekrar saltanatına kavuşursa kendilerini cezalandırmasından endişe eden emîrlerinin teşvikiyle Uzun Hasan tarafından öldürülmesi güçlü bir hükümdar istemeyen emîrlerin direnişi gibi değerlendirilebilir. Onun ölümünden sonra Timur Devleti hızla küçülmüş ve bir bölge devleti, bir şehir devletine dönüşmüş ve nihayet Özbeklerin ilerlemesiyle tarih sahnesinden silinmiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse Timurlu dönemini politik gelenek açısından değerlendirirsek han unvanının meşru hükümdar tarafından kullanılma mecburiyetinin ortadan kalktığı bunun yerine İslâmî kökenli emîr ve sultan gibi unvanların gündeme geldiğini söyleyebiliriz. Şüphesiz bu değişim Timurlu Devleti'nin merkezi toprakları diyebileceğimiz Maverâünnehir ve Horasan bölgesindeki sosyal yapıyla ve tarihî birikimle doğrudan bağlantılıdır.

## ■ Sonuç

Cengiz Han Naymanları yendikten bir süre sonra 1206 yılında toplânan bir kurultayda han ilân edilmiş ve onlu sistemi kabul eden bir düzenleme yapılmıştı. Bu düzenlemenin önemi kabile yapısının yerine boy teşkilâtından daha geniş çaplı organizasyonu mümkün kılması idi. Bu sistemin kabul edilmesinin yanı sıra bazı kabileler savaşlar sonunda ganimet gibi tasavvur edilip paylaşılmış ve dağılmıştı. Böylece nüfus bakımından da bir harmanlama meydana geldi. Bu şekilde kabillerin gücü ikinci plâna düşmüş ve Cengiz neslinden gelen hanedan üyelerinin liderliğinde, yeni bir siyasî organizasyon kuruldu. Buna göre hanedandan biri büyük kağan olurken, buna bağlı uydu devlet (bağlı devlet) diyebileceğimiz devletler de Cengiz Han'ın yaptığı taksimat doğrultusunda oluştu. Böylece bütün Asya (Arabistan ve Hindistan hariç) tek idare altında toplânmış oldu. Bu sistemde han olma hakkı yine sistemin kurucusu Cengiz Han'ın koyduğu yasa gereği kendi erkek neslinden gelen şahıslara ait idi (Cengiz Han'ın ve oğullarının kızlarından yani bu soya bağlı hanımlardan doğan erkeklerin bu hakkı yoktu). Ancak kurulan bu sistem bir süre sonra tekrar kabile ve boy yapısının canlanmasına engel olamadı.

Boylar ve bu boyların ırki liderleri politik yapıda etkili olmaya devam ettiler (Altın Ordu, Çağatay ve İlhanlı Uluslarında bu durumu yazımız boyunca açıklamaya çalıştık). Ancak yerleşmiş kanaat meşru hanın Cengiz soyundan gelmesi gerektiği şeklinde olduğundan bu boy beylerinden hiçbiri yeni bir hanedan tesis edemedi. Beyler kimin han olabileceğine karar verebilecek kadar güçlendiler fakat kendi hükümdarlıklarını ilân edemediler. Kendilerini hükümdar ilân edememeleri yeni ve canlı bir devletin kurulmaması anlamına da geliyordu. Bu durum Timur'un devletini kurmasına kadar devam etti. Timur da beylerin (emîr) istediklerini han tayin ettikleri ve bu kukla hanlar adına faaliyet gösterdikleri bir dönemde faaliyete başladı ve o da kendini han ilân edemedi ve bir han (Suyurgatmış Han) tayin etti. Onun neslinden gelen

hükümdarlar bir han tayin etmek zorunda kalmadılar. Timurlu hükümdarları han unvanını almamışlar bunun yerine İslâm geleneğinden gelen sultan unvanını kullandılar. Bu farkla kendi hükümdarlıklarını açıkça ifade edebildiler.

Yrd. Doç. Dr. Hayrunnisa A. AKBIYIK,  
Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye.

# Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 8 Sayfa: 287-297

#### ■ Dipnotlar:

[1] Bu hükümdar dönemi için bk. Abdülkadir Yuvalı, İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri, Kayseri 1994.

[2] Bu kağan hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Morris Rossabi, Khubilai Khan His Life and Times, Berkeley 1988.

[3] Moğolların Gizli Tarihi, (çev. Ahmet Temîr), Ankara 1986, s. 185.

[4] Moğolların Gizli Tarihi, s. 133-134. Temüçin daha önce Cengiz Han unvanıyla han ilân edilmişti, fakat o zaman sadece Moğolların hanı idi. 1206'da ise artık Nayman, Kerait, Merkit, Uygur gibi kabile devletleri de idaresi altına almayı başardı ve sadece Moğoların değil bütün boyların lideri durumuna geldi.

[5] A.g.e., s. 149.

[6] "Türklerde Devlet Oluşum Modelleri: Osmanlılarda ve Timurlularda", Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı, İzmir 1999, s. 72.

[7] Bize bir metin halinde ulaşmayan Cengiz Han'ın yasası hakkında bk. George Vernadsky, "Cengiz Han Yasası" Türk Hukuk Tarihi Dergisi, I, 1941-42, Ankara 1944. s. 107-132; Curt Alinge, "Moğol Kanunları" Çev. Coşkun Üçok), A. Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, IX/3-4, 1952 s. 235-261; X/1-4, 1953, s. 687-703; XI/1-2, 1954 s. 525-542; XI/3-4, 1954, s2 86-304; XII/1-2 1955, s. 285-297; XIII/1-2, 1956, s. 194-219. (Bu çalışma sadece Cengiz Yasası değil daha sonraki Moğol kanunlarıyla da ilgilidir). Yine Cengiz Han'ın yasası ve Memlûklar'daki etkisine dair bir seri yazı hakkında bk. David

Ayalon, "The Great Yasa of Chingiz Khan A Reexamination", *Studia İslâmica*, XXXIII, 1971, s. 97-140; XXXIV, 1971, s. 151-180.; XXXVI, 1972 s. 113-158; XXXVIII, 1973, s. 107-156.

[8] Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, İstanbul 1983, s. 39.

[9] Halil İnalçık, "Kutatgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", Reşit Rahmeti Arat İçin, Ankara 1966, s. 270. (Aynı yazı daha sonra Halil İnalçık, *Osmanlı'da Devlet Hukuk, Adalet*, İstanbul 2000, s. 11-27. adlı makalelerin toplândığı eserde yer almıştır).

[10] Moğolların Gizli Tarih, s. 118.

[11] Joseph Fletcher, *Turco-Mongolian Monarchic Tradition in the Ottoman Empire*, *Harvard Ukrainian Studies*, 3-4/1 1979-1980, s. 237-38.

[12] Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, (nşr. Muhammed Kazvini) London 1911, I, s. 19.

[13] Bu yapıyı tarihçilerimizden İsenbike Togan'ın ifadesiyle yatay çeşitlilik diye adlandırmak mümkün. O birbirinden hiyerarşi ile ayrılmamış, aksine birbirinden hem bağımsız hem de aynı sistem içinde yer alarak birbirine bağlı olan ve hakimiyete ortak olanların durumunu yatay çeşitlilik, mutlak merkezîyetçi yapı diyebileceğimiz en tepede hükümdar ve aşağı doğru hiyerarşik dağılımı ise dikey çeşitlilik diye tanımlamıştır. Bk. İsenbike Togan, *Onikinci Yüzyılda Hakimiyet Mücadelesi: Çin, Orta Asya ve Yakın Doğu'da* Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı, Ankara, 1998, s. 93-102.

[14] Halil İnalçık, "Kutadgu Bilig'de" s. 268-269.

[15] Halil İnalçık, "Osmanlı Hukukuna Giriş, Örf-i Sultanî Hukuk ve Fâtih'in Kanûnları", *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993, s. 322-323. (Bu makale daha önce A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi XIII, 1958'de yayınlanmıştır).

[16] Vernadsky, a.g.m. s. 109.

[17] Çağatay'ın yasa konusundaki birikimi her zaman saygıyla karşılanmıştır. Cengiz Han'ın küçük gelini Sorhagtani (Sorhahtani) Beki de (Kereit Han'ının yeğeni idi Cüveynî, *Tarih-i Cihanguşa*, III, s. 3) yasaya uymayı vurgulamış ve çocuklarının hepsi (Menggü, Kubilay, Arık Buka, Hülagu) han

olmuşlardı. Merkezde büyük hanlar nezdinde yasa böyle etkili olurken Çağatay, İlhanlı ve Altın Ordu hanlıklarında da yasa daima etkili olmuştur. İlhanlı sarayında hususi bir hazine de bunun saklandığı ve gerektiğinde müracaat edildiği bilinmektedir (Cüveyni, I, s. 17-18. ). Altın Ordu'nun etkisiyle yasanın Memluklardaki etkisi konusunda bk. D. Ayalon, gös. yer.

[18] Ahmet Temîr, "Türk Moğol İmparatorluğu Devrinde Sosyal ve Askerî Teşkilât", Türk Kültürü, X/118, s. 194.

[19] Tiesenhausen, Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler, (çev. İ. H. İzmirli, ) İstanbul 1941, s. 373.

[20] Baysungur'un idaresindeki kavim adı kaynakta boş bırakılmış bk. Reşidüddin, Camiü't- tevarih, (nşr. Behmen Kerimi, ) Tahran 1338, s. 408. Bu kavmin Kıyat kabilesi olabileceğine dair bk. Mustafa Kafalı, Altın Ordu Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri, İstanbul 1976, s. 36 n. 131.

[21] Reşidüddin, s. 408-409.

[22] Mustafa Kafalı, "Cuci Ulusundaki İl ve Kabilelerin Siyasî Roller ve Ehemmiyetleri", Tarih Enstitüsü Dergisi, II, 1971, s. 101-109.

[23] Yarlıklar için bk. A. N. Kurat, Topkapı Sarayı Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler, İstanbul 1940.

[24] Altın Ordu'ya Ait Metinler, s. 134. Memlûk sarayı ile Altın Ordu sarayı arasındaki yazışmaların dili hakkında bk. David Ayalon, "The Great Yasa of Chingiz Khan" Studia Islamica, XXXVI, 1972, s. 133-134.

[25] Altın Ordu sahasında İslâmiyet'in yayılması hakkında bk. Deven De Weese, İslâmization and Native Religion in the Golden Horde, Pennsylvania, 1994.

[26] Kafalı, Altın Ordu, s. 59.

[27] Asker ve sayılar için bk. Gizli Tarih, s. 162; Kafalı, a.g.e, s. 36.

[28] Kafalı, a.g.e, s. 36.

[29] A.g.e, , s. 37.

[30] A.g.e, , s. 38.

[31] Berke Han Altın Ordu'da İslâmiyet'i ilk kabul eden handır

ama devlet sistemi içinde İslâmiyet'in etkili olması Özbek Han zamanında olacaktır. Kazaklar arasında kullanılan din Özbekten kaldı ata sözü dikkat çekicidir.

[32] Nogay ve bu dönem Altın Ordu siyasî hayatı için bk. A. Nimet Kurat IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri Ankara 1991 (2. baskı); A. Yakubovskiy, Altın Ordu ve Çöküşü (Çev. Hasan Eren), Ankara 1992; Mustafa Kafalı, a.g.e.

[33] Özbek kavramının bu hadise ile ilgili olabileceği düşünülmektedir. Uygur Bacırtık Buga hanlığını ilân edince Cuci ulusunun bütün prensleri bu vaziyeti kabullenmek mecburiyetinde kalmışlar sadece Şiban Han evladı bu durumu kabullenmemiş ve Batu Han'ın ataları Şiban Han'a verdiği Karluk, Beyrek, Kuşçu ve Nayman illerini alarak kendi öz yurtlarına çekilmişlerdi. Bu münasebetle Özbek Han'ın özel ilgisine mazhar olanlar anlamında "Özbek ulusu"adıyla anılmış olabilirler. Bk. Kafalı, a.g.e, s. 46.

[34] Yakubovsky'nin Rus kroniklerine dayanarak verdiği bilgiye göre: Altın Ordu'da karışıklıklar gittikçe artıyordu. Cani Bek Han'ın Tovlubiy, (Toğlubay) adında bir tümen beyi vardı. Akıllı, kurnaz ve otoriter bir kumandan olan Tovlubiy Altın Ordu'da baş rolü oynamak isteyerek Canibek'in oğlu Berdibek'i kışkırtarak onu babasını öldürmeye ikna etmiş, suikastçılar çeşitli vaadlerle birçok ordu beylerini de yanlarına çekmişlerdi (a.g.e., s. 115).

[35] Kafalı, a.g.e, s. 86.

[36] Bu dönem siyasî olayları için bk. Kafalı, a.g.e.

[37] Yakubovski, a.g.e, s. 148-249.

[38] Kafalı, a.g.e., s. 120.

[39] Yakubovsky, s. 191.

[40] Gös. yer.

[41] Burada Timur'un tahrip ettiği iki devleti Altın Ordu ve Osmanlıyı karşılaştırırsak durum daha iyi anlaşılabilir. Osmanlı Devleti Ankara Savaşı'ndan sonra sadece fetret meselesi ile karşı karşıya kalmamış aynı zamanda büyük çapta toprak kaybına uğramıştı. Ankara Savaşı'ndan önce Bizans İmparatorluğu'nun merkezini kuşatma altına alma durumunda iken

savaştan sonra bu devlete sadece toprak vermekle kalmamış hanedandan rehin vermek mecburiyetinde kalmıştı. Buna rağmen Fetret devrinin sonunda Anadolu ve Rumelideki topraklardan oluşan bir devlet tekrar oluşmuştur. Burada Yıldırım Bayezid'in halefi Çelebi Mehmed'in Timur'un halefi Mirza Şahruh'a(1405-1447) verdiği cevap ilgi çekicidir. Şahruh kardeşlerini bertaraf etmesi yerine onlara bir yer vermesi gerektiğinin davranışının töre-i ilhani'ye uymadığını söyleyince Çelebi Mehmed cevabî mektubunda Osmanlı Devleti'nin kuruluş gününden beri seleflerinin karşılaştıkları problemleri kendi tecrübelerine dayanarak çözdüklerini, saltanatın ortaklık kabul etmeyeceğini belirtmişti. (Feridun Bey, Münşeâtüs's- Selâtin, İstanbul, 1264, I, 150). Böylece o törenin dışında kendi meselelerini tecrübelerinin ışığında kendilerine göre çözdüklerini belirterek yeni bir anlayışa işaret etmektedir. Osmanlı Devleti içinde merkezi devlet mantığı gelişmiş ve bunu sağlayacak sosyal şartlar ve teşkilâtlanmada bu doğrultuda tesis edilmiştir. Ancak Altın Ordu sahasında kuruluş anından beri merkezi devlet mantığı devleti oluşturan, teşkilâtı biçimlendiren odakların (asker, hanedan, bürokrat kesimi vs.) kafasında yoktu. Ancak Cengiz Han'ın tesis ettiği bir sistem ve koyduğu yasa bir parça kurduğu düzeni devam ettirme amacıyla idi. Ancak bu amaç devlet kurmak için gerekli en önemli unsurlardan olan idareci ve asker kesimini oluşturan kabileler ve liderleri tarafından aynen benimsenmemiş görünüyor. Bunlar sahip oldukları gücü Han'a devretmek istemiyorlardı. Yani merkezi devlet mantığına yatkın değillerdi bu nedenle Timur'un darbesinin yanı sıra Altın Ordu mevcut bu yapının da devletin çöküşünü hazırladığını düşünmek mümkündür.

[42] Yakubovsky, a.g.e, s. 204-219.

[43] Halil İnalcık, "Han ve Kabile Aristokrasisi: I. Sahip Giray Döneminde Kırım Hanlığı", Emel, 135, Mart-Nisan 1983, s. 52-53. (Bu makale İngilizce olarak Harvard Ukrainian Studies, III-IV, 1979-1980 s. 445-466. da yayınlanmıştır. ); Muzaffer Ürekli, Kırım Hanlığı'nın Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi (1441-1569), Ankara 1989. s. 63, 77 ve başka

- yerlerde de boy beylerinin gücünü gösteren ifadeler mevcuttur.
- [44] Hülagunun bölgeye gelişi ve devletini kurması hususunda bk. Yuvalı, a.g.e.
- [45] B. Spuler, İran Moğolları, (çev. Cemal Köprülü) Ankara, 1987, s. 63.
- [46] B. Spuler, İran Moğolları, s. 78.
- [47] A.g.e, , s. 91-92.
- [48] Osman G. Özkuzugüdenli, Gazan Han ve Reformları (694/1295-703/1304), M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Dr. Tezi, İstanbul 2000, s. 16.
- [49] Neşredilen ilk Farsça İlhanlı fermanında Geyhatu döneminde etkili olan üç emîrin adının fermanında zikr edilmesi dikkate değerdir. Bunlar Şiktur, Ak Buka ve Tagaçar'dır. Bk. Abo'ala Soudaar, "İlk Farsca İlhanlı Fermanı", Çev. Osman Özgüdenli, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisinde yayınlanacak.
- [50] Spuler, a.g.e, 102; a.g.tez, s. 33.
- [51] Spuler, s. 292. İslâmiyet'i kabul eden ve köklü reformlar yapan Gazan han için bk. O. Özkuzugüdenli, a.g.t.
- [52] Reşidüddin, s. 545-546.
- [53] John E. Woods, The Timurid Dynasty, Bloomington, İndiana 1990, s. 10. Burada 1227'den başlayarak her 20 yıl bir nesil sayılarak Erdemci soyundan gelenler (altı nesil) ve Karaçar soyundan gelenlerin (dokuz nesil) isimleri gruplandırılmıştır. Gruplandırma Arap, İran-Arap, Türk-Arap, İran, Türk-İran, Türk-Moğol isimleri olarak tasnif edilmiş ve buna göre 949 isim değerlendirilmiş ve üçüncü nesilden itibaren Arap isimlerinin arttığı ortaya çıkmıştır. Mesela birinci nesilde yüzde yüz olan Türk- Moğol isimleri altıncı nesilde yüzde 3'e düşmüşken birinci nesilde yüzde sıfır olan Arap isimleri altıncı nesilde yüzde altmış üç civarında görünmektedir. bk. a.g.e. s. 11.
- [54] İbn Batuta, Seyehatname-i İbn Batuta, (çev. Mehmet Şerif) Matbaa-i amire İstanbul 1333-1335, I, s. 419; 422-423. Kebek Han da Müslüman olmamakla beraber adil bir hükümdardı ve Türkçe konuşuyordu a.g.e., s. 418.
- [55] Barthold, W, Uluğ Bey ve Zamanı, (Çev. İsmail Aka), Ankara 1990, s. 15-16.

- [56] A. K. Lambton, *State and Government in Medieval İslam (An Introduction to the Study of İslâmic Political Theory the Jurists)* Oxford University Press 1981, s. 108.
- [57] Stanley Lane-Poole, *The Coinage of Bukhara (Transoxiana)*, London 1882, s. 4-20. Burada belirtilen paraların bir tanesinde emîr-i azam' sanı vardır.
- [58] Mirza Haydar Duglat, *Tarih-i Reşîdî*, (Ed. W, M. Thackston, ) Harvard University 1996, Farsça metin s. 51-52, İng. Terc. s. 44.
- [59] Timur döneminde kabilelerin idarî ve politik güçleri ve Timur'un bu yapı içinde gücü elde etmesi meselesi Beatrice F. Manz tarafından *The Rise and Rule of Tamerlane*, Cambridge University Press 1993 adlı kitabında tahlil edilmiştir.
- [60] Mansure Haider, "Timurlular devrinde Hakimiyet Anlayışı", (Çev. Ekrem Memiş), *Türk Kültürü*, XII/258, 1984, s. 618.
- [61] Beatrice Forbes Manz, "Timur ve Hakimiyetin Sembolü", (Çev. M. Şamil Yüksel), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVI, s. 271.
- [62] İsmail Aka, "Timurlularda Hakimiyet Anlayışı", *Türk Kültürü*, XXXVII/430, s. 85.
- [63] Türk hakimiyet anlayışında veliaht tayinlerinin çok belirleyici olmadığına dair bk. Halil İnalcık "Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi", *A. Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, XIV, 1958, s. 86-87.
- [64] Timur'un ölümünden sonraki mücadeleler ve Şahruh'un saltanatı için bk. İsmail Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, Ankara, 1996.
- [65] Poole, *Coinage of Bukhara*, s. 34. Buradaki paralarında es-sultan muineddin Şahruh, es- sultanü'l-azam Şahruh Bahadır, unvanlarını kullanmıştır.
- [66] Mesela bk. Abdürrezzak Semerkandi, *Matla'ı Sadeyn ve Mecma'ı-Bahreyn*, (nşr. Muhammed Şefi) Lahor 1949 II, s. 721.
- [67] Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (Çev. K. Y. Koprman-İ. Aka) Ankara 1975, s. 312.
- [68] Aka, a.g.m., s. 86.
- [69] Hayrunnisa Alan, "Bir Timurlu Hanımı Gevherşad Ağa ve

Tarhani Emîrler", Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı, İzmir 1999, s. 234.

[70] Poole, Coinage of Bukhara, s. 38.

[71] Sultan Ebû Said döneminde özellikle Şeyh Ubeydullah Ahrar'ın etkili olduğu ve bu hükümdarın şeyhin fikirlerine çok önem verdiği bilinmektedir. 1454 yılında Şahruh'un ölümünden sonra yaşanan hakimiyet mücadeleleri içinde Şahruh'un torunu Ebü'l-Kasım Babür'ün Semerkand da bulunan Ebû Said'i kuşatması olayında bu şeyhin telkinleriyle şehri savunma kararı almış ve başarılı olmuştur. Bu başarısı da onun saltanatının teyidi anlamına gelmektedir. Daha sonra saltanatı boyunca yine her önemli kararda Hoca Ubeydullah Ahrarın fikrini almıştı. Semerkandî, a.g.e, II/3, s. 184.; Mirhond, Ravzatu's-safa, Tahran 1339, VI., s. 792.

[72] Mirza Haydar Duglat, Tarih-i Reşîdî, gös. yer.

[73] Poole, a.g.e, s. 40; Akdes N. Kurat, Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki Altın Ordu Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler, İstanbul 1940, s. 120; İbrahim Artuk-C. Artuk, İstanbul Arkeoloji Müzesi Teşhirdeki İslâmi Sikkeler Kataloğu, İstanbul 1974, s. 874.

[74] Ebû Said Devri'nde etkili olan emîrler için bk. Shiro Ando, Timuridische Emîre nach dem Muizzal-ansab, Berlin 1992, s. 172-193.

[75] Mirhond, a.g.e. s. 841. Taryhy makalalar